

ПОСТАТЬ ДМИТРА ДОНЦОВА У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

На основі історіографічного аналізу численних публікацій про відомого діяча українського національно-визвольного руху Дмитра Донцова (1883–1973) доведено, що подальший поступ в вивченні цієї неординарної та суперечливої постаті можливий за умови: розширення джерельної бази досліджень і сумлінного, неупередженого ставлення до виявлених документів; залучення до наукового обігу фотодокументів, зокрема тих, що знаходяться в центральних державних архівах і наукових бібліотеках України; застосування нових методик біографічного дослідження; прискіпливої уваги до тих питань, що досі не досліджувалися, як то, особисте життя Д.І. Донцова, місце в ньому Марії Донцової та родини Бачинських в цілому.

On the basis of the historiographic analysis of a great number of publications about the famous figure of the Ukrainian national liberation movement Dmytro Dontsov, it is shown that the further onward in the study of this non-ordinary and contradictory figure is possible on condition of widening the source base of investigations and scrupulous, unprejudiced treatment of discovered documents; the introduction of photodocuments, in particular, those that are kept in central state archives and scientific libraries of Ukraine to scientific circulation; the application of new techniques of biographical studies; special attention to the problems that have not been studied yet, for example, D. Dontsov's private life, Maria Dontsova's place in it and the Bachynskiy family as a whole.

Дмитров Івановичу Донцову належить особливе місце в історії України як авторові найвідомішої та водночас, найвпливовішої націоналістичної доктрини. Його постать і вчення ще з 1910-х рр. привертала до себе увагу дослідників, проте в різні часи досить неоднаковою мірою. Свого апогею наукове зацікавлення Д.І. Донцовим досягло в середині 1950-х рр.. Насамперед це було пов'язано з відзначенням українською еміграцією в 1958 р. 75-річчя від дня народження та 50-літнього ювілею його публіцистичної та громадської діяльності. Тоді було висунуто пропозицію здійснити повне видання творів Дмитра Донцова, яка, проте, не була реалізована [1]. Однак, з'явилася бібліографія творів Д.І. Донцова, укладена Павлом Штепою [2].

У 60-х рр. ХХ ст. інтерес до творчості Дмитра Донцова відчутно зменшився, що було зумовлено кризою патріотичних почувань діаспори. Певний ажіотаж навколо постаті ідеолога «чинного націоналізму» спостерігався лише на початку 1970-х рр. в зв'язку зі смертю Д.І. Донцова 30 березня 1973 р. і виходом в світ фундаментальної праці Михайла Сосновського «Дмитро

Донцов — політичний портрет: із історії розвитку українського націоналізму» [3] у 1974 р.. У наступні роки було проведено три наукові конференції, присвячені вшануванню його пам'яті: одна — 1973 р. у Нью-Йорку (організаторами виступили Сеньйорат Товариства української студіюючої молоді й Українське академічне товариство «Зарев»), та дві — в листопаді 1983 р. із нагоди 100-річчя від дня народження Дмитра Донцова (відповідно, у Чикаго, під керівництвом професора Л. Штогрини, та в Монреалі, під керівництвом професора Я. Келебая).

Панівний настрій у середовищі української діаспори, що значною мірою вплинув на наукові доробки повоєнного періоду, яскраво відображає факт перевидання праць Д.І. Донцова у скороченому й таким чином зміненому вигляді. На думку Романа Бжеського (Паклена), мала місце: «планова акція ліквідування ідей ширених самим Донцовим, шляхом перевидання писань Донцова з пофальшованими текстами» [4]. Показово, що видавці творів Дмитра Донцова намагалися приховати це скорочення. У цьому ж контексті можна розглядати спроби окремих науковців «обілити» окремих діячів ХХ ст., приховавши їхній тісний зв'язок із Д.І. Донцовим, і таким чином обмежити вплив останнього на хід історичних подій [5].

Неоднозначне висвітлення здобула діяльність Дмитра Донцова на сторінках провідного довідкового видання української діаспори — «Енциклопедії українознавства». Якщо перший том цього видання позитивно оцінює «Вісник» Д.І. Донцова (невідомий автор), то четвертий том дає негативну характеристику «Літературно-науковому віснику» з-під пера Володимира Дорошенка.

Характерною рисою історіографії цього етапу є те, що предметом вивчення була переважно ідеологія Д.І. Донцова, продукт інтелектуальної праці мислителя, а не сама його діяльність. Особливо дана теза стосується раннього (до 1960-х рр.) періоду дослідження цієї складної постаті. Спочатку його ідеологію вивчати філософи та теоретики українського націоналізму. Вагомим внеском української діаспори в наукове осягнення ідеології Д.І. Донцова стали, зокрема, праці Ольгерда Борковського [6–7], одного із засновників вітчизняних досліджень у галузі теорії нації та націоналізму, Степана Ленкавського [8], Антіна Княжинського [9], Михайла Лагодівського (псевдонім Михайла Демковича-Добрянського) [10], Миколи Шлемкевича [11]. Згодом постаттю Дмитра Донцова зацікавилися літератур-

рознавші. На особливу увагу заслуговують розвідки Романа Олійника (Рахманного) [12–13].

Лише згодом — від середини 1950-х рр. — за висвітлення теми взялися історики. Своєрідним закликком до цього прозвучали слова Бориса Кривницького про те, що на Д.І. Донцова вже можна дивитися з історичної перспективи: Дмитров Донцов — наше минуле, хоча й недавнє минуле.

Дослідникам української діаспори (М. Сосновському, А. Бедрію [14–15], частково Романові Бжеському) належить найбільша заслуга в вивченні життєвого та творчого шляху Д.І. Донцова. Попри окремі суперечності в оцінці характеру його світоглядної еволюції, діяльності в добу Гетьманату тощо, завдяки їхнім зусиллям наука отримала цілісний (хоча й однобічний) образ Донцова-ідеолога та громадського діяча.

Окреме місце як щодо наукового рівня, так і щодо резонансу, який викликала ця праця, займає вже згадана вище монографія М. Сосновського «Дмитро Донцов — політичний портрет: із історії розвитку українського націоналізму». Біографічний блок цієї праці складається з таких розділів:

Юнацькі та студентські роки Дмитра Донцова:

Розрив Д.І. Донцова з українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП):

Дмитро Донцов у роки Першої світової війни та революції:

Політична та видавнича діяльність і публіцистична творчість Д.І. Донцова 1920-х–1930-х рр.:

Друга світова війна та діяльність Дмитра Донцова на еміграції.

Відповідно до структури дослідження М. Сосновського згодом усталилася така періодизація життя й діяльності Д.І. Донцова:

17 серпня 1883 р. — початок 1913 р. — період від народження Д.І. Донцова до його конфлікту з соціалістами:

липень 1913 — січень 1914 рр. — визрівання та протікання конфлікту Дмитра Донцова з соціалістами:

1914–1921 рр. — діяльність Дмитра Донцова під час Першої світової війни й Української національної революції 1917–1921 рр., становлення націоналістичної складової його світогляду:

1921–1939 рр. — діяльність Д.І. Донцова в міжвоєнний період, остаточне оформлення його націоналістичних поглядів (найплідніший період у творчості):

1939 р. — 30 березня 1973 р. — останній період життя Дмитра

Донцова від початку Другої світової війни до його смерті.

Крізь призму дослідження життя та діяльності Д.І. Донцова в своїй праці М. Сосновський виявив власні суспільні, політичні, наукові позиції, що й обумовили добір фактів із життя Дмитра Донцова, авторську аргументацію, посилання на певні авторитети, наявність специфічного оціночного тексту. Проте, не зважаючи на очевидну суб'єктивність М. Сосновського, саме його монографія покладена в основу практично всіх сучасних вітчизняних досліджень проблеми, автори яких не завжди поділяють його погляди.

Значного поширення набули наступні положення праць вчених-істориків української діаспори:

1. «В українському житті тоді існувала ситуація, яка потребувала «лікаря» з психологією й талантом Донцова. Поява Донцова була історичною закономірністю» (М. Сосновський) [3, с. 396]:

2. Ідеологія Д.І. Донцова була, насамперед, відповіддю на потреби конкретної політичної дійсності після ліквідації української державності (М. Сосновський): це було абсолютне заперечення ХХ ст. як цілості, з усім його багажем (Б. Кривницький):

3. Саме Дмитро Донцов є батьком українського націоналізму, тоді як М. Міхновський був речником ідеї української самостійності (І. Лисяк-Рудницький) [16]:

4. Концепція Д.І. Донцова є різновидом тоталітарної ідеології (Л. Винар, М. Сосновський, І. Лисяк-Рудницький, В. Поліщук [17]):

5. Те, що запропонував Дмитро Донцов, є, по суті, «ідеальним типом» націоналізму (М. Сосновський):

6. Дмитра Донцова цікавили не стільки національні правди, скільки національна динаміка (Б. Кривницький):

7. Підхід Д.І. Донцова є неісторичним (Б. Кривницький, М. Сосновський):

8. Дмитро Донцов виконав свою історичну місію (Б. Кривницький):

9. За хиби та помилки націоналізму відповідальність несуть не тільки націоналісти, а й демократичний табір (І. Лисяк-Рудницький).

Попри недостатній науковий рівень багатьох публікацій, внесок істориків і публіцистів української діаспори в опрацювання теми має неперехідне значення, особливо, якщо згадати, що протягом 1939–1991 рр. на теренах України вивчення, точ-

ніше викриття, ідеології «чинного націоналізму» слугувало винятково цілям радянської пропаганди.

Послідження вчених української діаспори з цілком об'єктивних причин стали базою сучасних вітчизняних розробок, присвячених Дмитру Донцову. Водночас спостерігається процес критичного переосмислення концепцій еміграційних авторів.

Сучасні вітчизняні дослідники опинилися в якісно нових умовах порівняно з тими, в яких перебували їхні попередники на еміграції. Ця зміна пов'язана з широкою доступністю творів Д.І. Донцова та розширенням джерельної бази, насамперед, публікацією матеріалів так званого Варшавського архіву Дмитра Донцова, що мають вирішальне значення для розуміння львівського періоду (1922–1939) його життя та творчості. Українські науковці отримали змогу ознайомитися з провідними здобутками зарубіжної та діаспорної історіографії в опрацюванні проблеми. Це, однак, мало як позитивні, так і негативні наслідки. Надмірне захоплення авторитетами призвело до того, що більшість сучасних вітчизняних досліджень йде в фарватері напрацювань М. Сосновського, І. Лисяка-Рудницького, Дж. Армстронга [18], О. Мотиля [19], а тому вносять мало принципово нового в розробку теми. Хоча це зовсім не означає відсутність критичних оцінок. Так, на думку В. Кириленка, М. Сосновський приділив занадто велику увагу політичній складовій доктрини Дмитра Донцова, а тому філософські засади його ідеології залишилися практично невисвітленими. М. Чугуєнко наголошує на методологічних вадах дослідження М. Сосновського: схематизмі в зображенні еволюції Д.І. Донцова, однобічному трактуванні природи «чинного націоналізму», надто прямолінійному ототожненні ідеології Дмитра Донцова з фашизмом. Окрім того, він вказує на наявність впливу політичної кон'юнктури 1970-х рр. — прагнення провідних діячів післявоєнної ОУН відмежуватися від «тоталітарної» спадщини Д.І. Донцова.

Про зацікавлення вітчизняних дослідників постаттю Дмитра Донцова свідчать: спроби проведення спеціалізованої конференції в 1993 р. [20] і наявність виступів про нього на конференціях дотичної проблематики: влаштування низки вечорів пам'яті Д.І. Донцова (із приводу 30-ї річниці його смерті) в березні 2003 р., зокрема, в Київському міському будинку вчителя; численні публікації про Дмитра Донцова в періодиці цього самого року (насамперед, в газетах «День» і «Дзеркало тиж-

ня»): організація спеціалізованих виставок про Д.І. Донцова Канадсько-українським бібліотечним центром у м. Дніпропетровську («Дмитро Донцов: сторінки життя» (2003 р.), «Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність» і «Дмитро Донцов: політичний портрет» (обидві в 2005 р.): відповідні статті в численних довідкових виданнях: пропедевтичні розділи в курсах для вищих навчальних закладів з історії України, історії української філософії, журналістики, літературної критики, політології.

Значний резонанс у наукових колах викликали підручник із історії України ХІХ–ХХ ст. Ярослава Грицака, що містить цінний розділ про інтегральний націоналізм [21], та антологія «Націоналізм» [22]. Остання цікава не лише викладом основних положень доктрини Дмитра Донцова та критичних думок М. Сосновського, В. Рудка, В. Лісового, а й тим, що ідеї «чинного націоналізму» вводяться в контекст світових розробок у галузі теорії нації та націоналізму.

Свідченням інтересу до постаті Дмитра Донцова є видання повного зібрання його праць (перший том побачив світ 2001 р.). Публікація здійснюється на замовлення Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України за Національною програмою випуску суспільно значущих видань.

Коло вітчизняних авторів, які досліджують життя, діяльність та ідеї Д.І. Донцова, є досить широким. Насамперед, необхідно згадати А. Астаф'єва [23], О. Багана [24–25], О. Бачинського [26], Р. Безсмертного [27], Ю. Вільчинського [28], М. Горелова [29], Ю. Ішенка [30], І. Козія [31], Б. Кухту [32], М. Леськову [33], І. Лосєва [34], О. Ситника [35], Б. Харахаша [36], Б. Хорвата [37]. Географічно коло дослідників Дмитра Донцова охоплює всю територію України, хоча фактично можна говорити про існування чотирьох центрів дослідження його ідеології: Київ (в основному, група, об'єднана навколо часопису «Українські проблеми»: С. Квіт, О. Баган, Б. Хорват та інші), Львів (Г. Сварник, Я. Дашкевич, М. Ільницький), Дрогобич (провідну роль відіграють представники Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: О. Баган, Б. Червак, В. Іванишин), «східний» осередок (М. Чугвенко (Харків). Зрозуміло, зарахування того чи іншого автора до певного центру є умовним.

Дослідженнями, що дають змогу вийти за межі наявних в'яв-

лень про Д.І. Донцова, є, на думку автора, насамперед праці В. Кириленка, В. Лісового, М. Чвугуєнка, С. Квіта, Г. Касьянова.

Значимість підходу, запропонованого В'ячеславом Кириленком [38], полягає в спробі довести, що філософія національного радикалізму виникла на ґрунті тяглих традицій українського філософування й в його намаганні повернути увагу до того факту, що хоча Дмитро Донцов є найяскравішим представником даного напрямку, останній не вичерпується його ідеологією «чинного націоналізму», а включає в себе цікаві концепції М. Міхновського (фундатора течії), Ю. Липи, М. Спідборського та інших. Науковою новизною відзначаються висновки В. Кириленка про те, що ірраціональна доктрина Д.І. Донцова здійснила неklasичний поворот в українській філософії першої третини ХХ ст., і що представники філософії національного радикалізму головну увагу, як правило, зосереджують на світоглядно-філософських питаннях, а не на конкретних політичних пошуках. Окрім того, важливою є теза В. Кириленка про те, що расова теорія Дмитра Донцова, викладена ним в «Дусі нашої давнини», є свідченням світоглядної кризи ідеолога наприкінці Другої світової війни. Принагідно зазначимо, що аналогічної думки дотримується С. Квіт, який вважає, що ця праця Д.І. Донцова була застарілою вже на час її появи.

Значний резонанс в наукових колах викликала стаття Василя Лісового «Драгоманов і Донцов» [39], для якої притаманний високий рівень філософського осмислення проблеми. Дослідник визначає заслуги та вади ідеології Д.І. Донцова. Вперше в історіографії він робить спробу розглянути теорію Дмитра Донцова в системі консервативної думки, одночасно стверджуючи, що етичний і релігійний максималізм, а також політичний радикалізм не дали Д.І. Донцову змогу послідовно розбудувати свою ідеологію як варіант консерватизму. Елементами політичного та культурного консерватизму в концепції Дмитра Донцова В. Лісовий називає відповідно: критику демократизму в його популістських варіантах, погляд на державу як на наслідок дій державницької еліти, що є носієм певних традицій і політичної культури; критику індивідуалізму; думку, що нація твориться, поруч з іншими чинниками, культурною елітою й успадкуванням відповідних традицій. На увагу заслуговує також твердження дослідника, що Дмитро Донцов започаткував стиль філософування, який за відсутності раціоналістичного чи аналітичного напрямку здатний породити по-

верхову соціальну та політичну філософію, що полюбляє метафори та недооцінює чіткість мислення.

У контексті консервативної думки розглядає доктрину Д.І. Донцова й Михайло Чугуєнко [40], для якого «чинний націоналізм» є українською версією «консервативної революції» — загальноєвропейської політико-ідеологічної реакції на поширення прогресистських і егалітарних ідей Просвітництва та Французької революції. «Консервативна революція» була ворожою як демократії, так і тоталітаризму. Специфіка підходу Дмитра Донцова, на думку М. Чугуєнка, полягала в поєднанні елементів революційної та консервативної ідеологій. Після війни вона зникла в результаті еволюції «чинного націоналізму» в напрямку класичного консерватизму. Своєрідним підтвердженням виправданості трактування «чинного націоналізму» в системі ідей «консервативної революції» є численні посилання Д.І. Донцова на представників західної консервативної думки.

Своєрідність позиції М. Чугуєнка визначається також його твердженням, що ідеологія Д.І. Донцова суперечить тоталітаризму в сфері суспільних ідеалів, оскільки пропагує такі цінності як традиціоналізм, авторитарна держава, ієрархічне суспільство з сильною елітою на чолі, вільна від опіки держави церква, територіально-політичний патріотизм, приватна власність і господарська самодіяльність. На думку дослідника, Дмитра Донцова можна вважати одним із фундаторів теорії тоталітаризму й одним із найглибших критиків тоталітарної системи.

Розгляд ідеології Д.І. Донцова в руслі «консервативної революції» дає М. Чугуєнку змогу пояснити феномен зближення правого та лівого полюсів українського політикуму 1920-х—1930-х рр., а саме ідей Дмитра Донцова та Миколи Хвильового, і причини неспроможності елітарних угруповань правих і лівих радикалів реалізувати гасло «єдиного фронту» [41]. Така модель виявляється плідною для пояснення паралелізму в поглядах Дмитра Донцова та Пантелеймона Квіліша [42]. М. Чугуєнку належить найповніший на даний момент огляд полеміки 1913–1914 рр. навколо українського питання [43].

Активне вивчення постаті Д.І. Донцова здійснює Сергій Квіт — автор дослідження «Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет» [44]. Позитивним моментом, що вигідно відрізняє монографію С. Квіта від решти досліджень, є відмова від претензії на об'єктивну істину. Автор пропонує лише власну інтерпретацію бачення постаті головного речника українського радикалізму.

Основну увагу С. Квіт зосереджує на діяльності Д.І. Донцова як редактора «ЛНВ» (1922–1932) і «Вісника» (1933–1939), на естетичних та ідеологічних засадах цього інтелектуального видання, появі такого феномена української літератури як «вісниківство», а також на значенні спадщини Дмитра Донцова для сучасної України. Значним теоретичним здобутком є пропозиція С. Квіта розглядати доктрину Д.І. Донцова не як закінчене вчення, а як інтелектуальне шукання, та спроба співвіднести концепцію Дмитра Донцова зі світовими філософськими течіями. Ще в 1993 р. він висловив думку, що донцовський націоналізм був своєрідним варіантом екзистенціалізму, антитоталітарної європейської течії, яка в Україні спочатку набула тоталітарної форми [45]; що після Другої світової війни його ідеї стали наближатися до засад російської релігійної філософії. Однак, в монографії 2000 р. дослідник пропонує ширше трактування, говорячи про філософську спорідненість доктрини Д.І. Донцова з релігійним екзистенціалізмом С. К'єркегора, романтичною герменевтикою Ф. Шлейєрмахера та В. Дільтея, волюнтаризмом А. Шопенгауера, теорією надлюдини Ф. Ніцше й інтуїтивізмом А. Бергсона. С. Квіт наголошує на внеску ідей Дмитра Донцова в формування нормального українського мислення (національно незакомплексованої людини) та державницької ідеології.

Проблема — Дмитро Донцов як літературний критик — є однією з найменш розроблених. На це вказував ще Богдан Кравців в передмові до монографії М. Сосновського. Але навіть сьогодні нею займається вузьке коло дослідників: Г. Сварник, М. Ільницький, С. Квіт, О. Баган і Б. Червак. Складовою частиною проблеми є роль Д.І. Донцова та редагованого ним журналу в формуванні «вісниківства». Програмовою щодо цього є стаття Галини Сварник «Чи існувала «празька школа» української літератури?», висновок якої звучить зовсім неоднозначно: «... коли накласти на кола письменників міфічних «празької» та «варшавської» шкіл коло авторів «Вісника», то це третє коло покрие обидва перші майже повністю, та ще й включатиме в себе багатьох інших...» [46]. На основі виявлених нею матеріалів Варшавського архіву Д.І. Донцова Г. Сварник зуміла показати різні аспекти складних стосунків Дмитра Івановича з вісниківцями та дійшла висновку, що вплив ідеолога на останніх не завжди був позитивним [47]. Вплив Д. Донцова на письменників-націоналістів простежують також автори збірки «Лицарі духу» [48].

На проблемах літературної критики, в вузькому значенні

слова, зосереджує свою увагу Микола Ільницький [49]. Він викриває тенденційність Д.І. Донцова в трактуванні провідних постатей української літератури (головним чином, Тараса Шевченка, Лесі Українки й Івана Франка). Дослідник засуджує його ідею щодо існування двох українських літератур і тезу про те, що народна культура не може стати осердям культури національної. Принципово важливим є твердження М. Ільницького, що ідеологізація літератури в статтях Дмитра Донцова не виводить їх за межі літературного процесу.

Сучасні дослідники, насамперед С. Квіт та О. Баган, звертають увагу на той факт, що саме Дмитро Донцов започаткував в українській літературі моду на есеїстику.

Важливим (і не тільки для української історіографії) є питання про місце теоретичного доробку Д.І. Донцова поміж інших, відомих в світовій практиці. Ця проблема частково порушується в праці Георгія Касьянова «Теорії нації та націоналізму» [50]. Автор приділяє Дмитрову Донцову незаслужено мало уваги, що, очевидно, пояснюється комплексним характером його дослідження. Можна також говорити про негативне ставлення вченого до ідеолога «чинного націоналізму», що засвідчують інші праці Г. Касьянова [51, 52]). На увагу заслуговують такі висновки дослідника: 1) психологічний ґрунт для діяльності ОУН був підготовлений націоналізмом Дмитра Донцова; 2) становлення українського націоналізму як політичної доктрини відбулося в межах інтегрального націоналізму; 3) інтегральний націоналізм до певного часу був єдиною організованою формою українського націоналізму.

Ідеї нації в творчості Д.І. Донцова присвятив окремій статтю Богдан Харахаш [36].

Характерними рисами сучасної вітчизняної історіографії можна вважати багатовекторність пошуку та більшу, порівняно з попередніми періодами, вваженість в оцінках.

Інтелектуальна біографія Донцова-мислителя ще не написана, так само як потребує подальшого вивчення біографія Донцова-людини. Якщо йдеться про інтелектуальну діяльність Д.І. Донцова, то слід констатувати, що найпривабливішим для дослідників виявилось питання еволюції поглядів ідеолога. Хоча, науковці насамперед зосереджуються на зовнішніх виявах цього процесу, а не на внутрішніх мотивах еволюції. До сьогодні вчені не відповіли на питання: як і чи позначилася зміна політичних уподобань Дмитра Донцова на природі його інтелекту-

льних процесів, як і чи змінилася структура його свідомості.

Науковці повинні відповісти на запитання: чому, попри значне зацікавлення постаттю та вченням Д.І. Донцова з їхнього боку, вони не вийшли (не намагалися / не змогли вийти) за межі інтелектуальної конструкції М. Сосновського, запропонованої наприкінці 1960-х–на початку 1970-х рр. По суті, за понад три десятиліття, що минули від часу появи монографії М. Сосновського, українські дослідники не сказали нічого нового, а лише ілюструють сказане М. Сосновським фактами, що стали відомими протягом останнього часу й не суперечать його моделі.

На думку автора, поступ в вивченні життєвого та творчого шляху Д.І. Донцова можливий за умови виконання дослідниками таких завдань:

а) розширення джерельної бази дослідження та сумлінного (невпередженого) ставлення до знайдених документів: залучення до наукового обігу фотодокументів, зокрема тих, що знаходяться в центральних державних архівах і наукових бібліотеках України;

б) застосування нових методик біографічного дослідження;

в) прискіпливої уваги до тих питань, що досі не досліджувалися, як то, як особисте життя Дмитра Донцова, місце в ньому Марії Донцової та родини Бачинських в цілому.

1. *У 75 річчя Д-ра Дмитра Донцова // Визвольний шлях.* – 1958. – № 10. – С. 1083.

2. *Штепа П.* Бібліографія творів Дмитра Донцова. – Віндзор, 1958.

3. *Сосновський М.* Дмитро Донцов – політичний портрет: з історії розвитку українського націоналізму. – Нью-Йорк – Торонто: Trident International, Inc., 1974.

4. *Паклен Р.* Основи націоналістичного світогляду і українські націоналісти. – Б.м., 1978. – Т. 3: в 3-х кн. – С. 193.

5. *Млиновецький Р.* Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917–1918 роки. (Про що «історія мовчить»): В 2-х т. – 2-ге вид. – Торонто: Гомін України, 1970. – Т. 1. – С. 60–61, 398–415.

6. *Борковський О.* Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк: Говерля, 1958.

7. *Борковський О.* Вступ до націології. – К.: Генеза, 1998.

8. *Ленкавський С.* Український націоналізм: Твори. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – Т. 1. – С. 504–509.

9. *Княжинський А.* Дух нації. Соціологічно-етнопсихологічна студія. – Нью-Йорк–Філадельфія–Мюнхен: НТШ в ЗДА, 1959. – С. 204.

10. *Лагодівський М.* Дмитро Донцов. Його роля в формуванні модерного українства // Проблеми. – Липень 1947. – С. 9–13.

11. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Нью-Йорк. 1954. – С. 28.
12. *Рахманний Р.* Дмитро Донцов і Микола Хвильовий. 1923–1933. – Лондон: Українська видавнича спілка. 1984.
13. *Рахманний Р.* Дмитро Донцов і Юрій Клен: 1933–1939 // Рахманний Р. Україна атомного віку. Есеї і статті. 1945–1986. – Торонто: Гомін України. 1988. – С. 501–525.
14. *Бедвій А.* Світоглядно-ідейна біографія Дмитра Донцова до 1913 р. // Визвольний шлях. – 1983. – № 11. – С. 1311–1316; № 12. – С. 1415–1430.
15. *Бедвій А.* Дмитро Донцов і ОУН // Сучасність. – 1993. – № 11. – С. 164–167.
16. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2-х т. – К.: Основи. 1994. – Т. 2.
17. *Poliszczuk W.* Legal and political assessment of the OUN and UPA. Ocena polityczna i prawna OUN i UPA. Політична і юридична оцінка ОУН і УПА. – Toronto. 1997.
18. *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism. – Third edition. – Colorado: Ukrainian Academic Press. 1990.
19. *Motul A.* The turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism. 1919–1929. – New York: Columbia University Press. 1980.
20. Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність: Матеріали навк.-теор. конф. – Запоріжжя: Просвіта. 1998: Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Дмитра Донцова на 20-ліття його смерті. – К., 1993.
21. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – 2-ге вид. – К.: Генеза. 1996.
22. Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип. 2000.
23. *Астаф'єв А.* Парадигма «Схід–Захід» в політичній націософії Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1999. – № 1–2. – С. 169–173.
24. *Баган О.* Есей та есеїзм // Українські проблеми. – 1995. – № 1. – С. 70.
25. *Баган О.* Світоглядно-ідеологічні засади українського націоналізму // Українські проблеми. – 1995. – № 3–4. – С. 3–6.
26. *Бачинська О.* З думок про Дмитра Донцова // Маловивчені сторінки історії України. – Херсон. 1996. – С. 15–21.
27. *Безсмертний Р.* Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Дмитра Донцова): Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / НАН України, Ін-т нац. відносин і політології. – К., 1997.
28. *Вільчинський Ю.* Політична філософія Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1994. – № 2. – С. 13–16.
29. *Горелов М.Є.* Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета // УІЖ. – 1994. – № 5. – С. 78–86; 1994. – № 6. – С. 89–97.

30. *Іщенко Ю.* Пошук моделі національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і П. Донцова) // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 145–178.
31. *Козій І.* Соціально-філософські погляди Дмитра Донцова: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Львів, 2005.
32. *Кухта Б.* З історії української політичної думки першої половини ХХ ст.: Навч. посіб. – 3-тє вид. – Львів: Кальварія, 1999.
33. *Леськова М.* «Літературно-Навковий Вістник» як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20–40-і роки ХХ ст.): Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. – К., 1996.
34. *Лосєв І.В.* Філософія національного радикалізму в Україні ХХ ст. // Історія філософії України: Навч. посіб. / Під ред. М.Ф. Тарасенко. – К.: Либіль, 1994. – С. 319–336.
35. *Ситник О.* Особливості політичних концепцій Михайла Драгоманова і Дмитра Донцова в контексті української ідеї: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996.
36. *Харахаш Б.* Ідея нації в творчості Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 128–140.
37. *Хорват Б.* Орденська концепція національного провіду. До витоків головних засад ідеології українського націоналізму // Українські проблеми. – 1994. – № 3. – С. 3–5.
38. *Кириленко В.* Українська філософія національного радикалізму ХХ століття: історичне становлення та змістовне формування: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997.
39. *Лісовий В.* Культура–ідеологія–політика. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – С. 245–262.
40. *Чигуєнко М.* Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.12. – Харків, 1998.
41. *Чигуєнко М.* Ідеї консервативної революції в українській суспільно-політичній думці: П. Донцов і М. Хвильовий // Доповіді та повідомлення 3-го міжнар. конгресу українців «Політологія, етнологія, соціологія». – Харків: Око, 1996. – С. 305–310.
42. *Чигуєнко М.* Панько Квіліш та Дмитро Донцов // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1995. – Т. 5. – С. 49–62.
43. *Чигуєнко М.* Полеміка навколо українського питання напередодні першої світової війни та її історичне значення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1998. – Т. 6. – С. 13–28.
44. *Квіт С.* Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет. – К.: Київський університет, 2000.
45. *Квіт С.* Трагічний оптимізм Дмитра Донцова // Слово і час. – 1993. – № 3. – С. 43.

46. *Сварник Г.* Чи існувала «празька школа» української літератури? // *Українські проблеми.* – 1995. – № 2. – С. 94.

47. *Сварник Г.* Дмитро Донцов як редактор «Літературно-наукового вістника» (1922–1932 рр.) і «Вістника» (1932–1939 рр.) в Львові // *Доповіді та повідомлення 2-ої Всеукр. навк.-теор. конф. «Українська періодика: історія і сучасність».* – Львів–Житомир, 1994. – С. 154.

48. *Баган О., Гизар З., Червак Б.* Липарі духу. Українські письменники-націоналісти – «вісниківці». – Дрогобич: Відродження, 1996.

49. *Ільницький М.* Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. – Львів: ВНТЛ, 1998.

50. *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму. – К.: Либіль, 1999.

51. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ ст.: соціально-політичний портрет. – К.: Либіль, 1993.

52. *Касьянов Г.* До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2003.